

Гоце АНГЕЛИЧИН ЖУРА

**ПОРТРЕТ НА ОХРИДСКИОТ АРХИЕПИСКОП ПРОХОР
ВО ЦРКВАТА “СВ. ЃОРЃИ”, СЕЛО ВРБЈАНИ – ОХРИДСКО**

сл. 1. Св. Ѓорѓи во с. Врбјани – Охридско

Пред дваесетина години, објавувајќи го фрескоживописот во црквата Св. Ѓорѓи во с. Врбјани – Охридско¹, (сл.1) за првпат ја презентиравме сликаната програма каде што посочивме на претставата на св. Прохор, кој подоцна го идентификувавме како портрет на охридскиот архиепископ Прохор².

¹ Г. Ангеличин Жура, *Црквата “Св. Ѓорѓи” во село Врбјани – Охридско* (прилог кон познавањето на црквите од турскиот период), Лихнид, Зборник на трудови, бр. 6, Охрид 1988, 241 -260;

Неколку години подоцна, професор Грозданов го објави досега најцелосниот текст за охридскиот архиепископ Прохор, каде што ги посочи сите најважни библиографски податоци и ја истакна неговата исклучителна важност во борбата на Архиепископијата за своите вековни традиции, по-

² Истиот, *Новооткриени портрети на Св. Наум и Охридскиот архиепископ Прохор*, Културен живот (списание за култура, уметност, општествени прашања), год. XL, 1-2, јануари – март, Скопје 1995, 44 – 47;

сл. 2. Св. Наум Охридски, архиепископ

сл. 3. Св. Кирил Солунски

себно актуализирани во времето на Прохор. Прочувајќи ја неговата личност и неговото дејствување во рамките на поширок историски контекст, Грозданов со право истакна дека се работи за еден од најзначајните охридски архиепископи од времето на османлиското владеење. Покрај тоа, тој ја нагласи и неговата исклучителна улога во поттикнувањето на црквната уметност и севкупниот културен подем во рамките на дијецезата на Охридската архиепископија³.

Ние во оваа пригода би се задржале исклучиво на насликаниот портрет на Прохор, неговото место на сликаната програма во олтарниот простор и неговиот однос спрема другите светителски претстави, кои претставуваат еден особен и единствен избор што не се среќава во другите цркви настанати во овој период, XVI и XVII век во Охрид, Охридско и пошироко.

Сложеноста на идејната концепција на олтарниот простор во црквата Св. Ѓорѓи наведува на една попродлабочена анализа на ликовниот репертоар на овој простор.

На северниот ѕид се насликани охридскиот чудотворец Св. Наум, претставен како архиепископ⁴ (сл.2) и Св. Кирил Солунски (сл.3), а како пандан, на јужниот ѕид се насликани Св. Ахилиј Лариски (сл.4) и Св. Прохор (сл.5).

³ Ц. Грозданов, *Охридскиот архиепископ Прохор и неговата дејност*, Студии за Охридскиот живопис, Скопје 1990, 150 – 159;

⁴ Г. Ангеличин Жура, *Свети Наум – Архиепископ*, Нова Македонија, ЛИК, среда, 1 септември 1993, истиот, *Културен живот*, ц.д. 44 – 47; Истиот, *Страници од историјата на уметноста на Охрид и Охридско (XV - XIX век)*, Новооткриен портрет на Св. Наум Охридски, 127 – 136; Охрид 1997;

Јасна е идејата на ктиторот, кој несомнено бил учен човек, да ги истакне личностите чии култови биле негувани во словенската средина на Охридската архиепископија, особено Кирил Солунски, Св. Наум, Ахилиј Лариски и блиску пред тоа починатиот архиепископ Прохор, личност со екуменско значење, ревносен борец за правата на Охридската архиепископија, голем поборник за воведувањето на словенскиот јазик во богослужбата, покровител на големите уметнички дела од XVI век поврзани со Слеченската резбарска школа и книжевно – препишувачката дејност, особено минијатурата⁵.

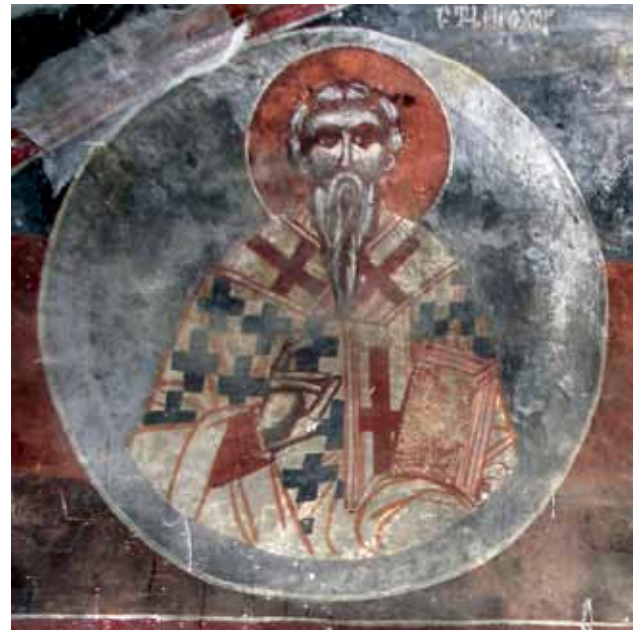
Со насликаните ликови на св. Сава Српски и св. Симеон⁶ (сл.6) под самата претстава на охридскиот архиепископ Прохор, ктиторот како да сакал да ја прикаже борбата на охридскиот архиепископ за приматот на Охридската архиепископија во однос на епархиите на српската Црква, повикувајќи се на

⁵ Скрипторски центри во средновековна Македонија, *Слеченскиот Манастир, "Св. Јован Претеча"* (Ѓорѓи Поп Атанасов), Скопје 1997, 331 – 338;

⁶ Ц. Грозданов, *Свети Симеон Немања и Св. Сава у сликарској тематици у Македонији (XIV - XVII век)*, САНУ, књ. XCIV, одељење историјских наука, књ.26, Београд 2000. На стр.339 Грозданов ги опфатил и ликовите на светите Сава и Симеон од црквата Св. Ѓорѓи, с.Врбјани – Охридско. Своевремено укажавме за сличностите на овој фрескоживопис со оној од црквите Св. Богородица, с.Турје и Св. Никола, с.Трпејца и двете во околината на Охрид, кои потекнуваат од истиот период. Види: Г. Ангеличин Жура, *Топографија на христијанските сакрални објекти во Охридскиот регион*, Пелагонитиса (списание за православна вера, култура, образование и уметност), год.VIII, бр.13-15, Битола 2003, 183 – 190;

сл. 4. Св. Ахилиј Лариски

сл. 5. Св. Прохор

правата и начелата на Јустинијана Прима, притоа бранејќи ги упорно правата кои сметал дека историски и припаѓаат на охридската Црква. Добро се познати неговати заложби и осуди против смедеревскиот митрополит Павле, предводникот на движењето за отцепување од охридската дијецеза⁷.

Ликот на Прохор овде е претставен со благородни црти на лицето, заокружено со бела коса, која е правилно распоредена на челото, и со долга зашилена брада. Охридскиот архиепископ во левата рака држи затворено евангелие, додека пак со десната благословува.

Овде би нагласиле дека не не изненадува неговата ликовна претстава во овој дел на црквата зато неговата личност тоа без сомнение го заслужува. Од неговата смрт во 1550 година до осликувањето на оваа црква во 1605 година минале точно 55 години, а тоа е доволно време за канонизирање на некоја личност за светител.

⁷ И. Снегаров, *История на Охридската архиепископска Патриаршија*, Том 2 (второ фототипно издание), София 1995, 19-30; М. Мирковиќ, *Правни положбај и карактер српске цркве под турском влашћу* (1459-1766), Београд 1965, 53-69; П. Костић, *Документи о Буну смедеревског епископа Павла против потчињавања Пећке патријаршије Охридској архиепископији*, Споменик СКА, LVI, Београд 1922, 32-39; Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Νέηληθία Βουλγαρίας*, (865-1938), Αθήνα 1957, 50. Тврди дека охридскиот архиепископ Прохор меѓу 1523 – 30 год. бил на поклонение во Палестина, а за тоа време раководењето на Охридската архиепископија му го доверил на ѓаконот Павле, чиј брат бил полумуслиманот, великиот везир Ибрахим – Паша, со чија помош ѓаконот Павле бил избран за Пеќски патријарх;

Ова го покажува и примерот на Охридскиот архиепископ Константин Кавасилас, кој неполни дваесетина години по смртта ќе биде насликан во фрескоансамблиите на охридските цркви⁸.

Како интересна појава го наведуваме и примерот на охридскиот архиепископ Теофилакт (крај на XI и почеток на XII век), кој иако неканонизиран, подоцнежната уметничка традиција ги слика неговите портрети во живописот од доцниот среден век⁹.

Овде само ќе укажеме на параклисот посветен на Св. Јован Претеча во Кареа – Света Гора, во кој се насликани охридските светители, придружени од архиереите од Поклонувањето на Агнецот, а тоа се: на јужниот дел од источниот ѕид Еразмо Лихнидски, на јужниот ѕид, во дебелината на прозорецот на источната страна – Константин Кавасилас, а на западниот Теофилакт Охридски, додека пак на преостанатата површина од јужниот ѕид, до иконостасот, заштитникот на Охрид – Св. Климент¹⁰.

За разлика од многу скудните податоци што ги имаме за нивниот живот и дејствувањето во ох-

⁸ Ц. Грозданов, *Живописот на Охридската архиепископија – студии* (Св. Константин Кавасилас и неговите портрети во светлината на новите сознанија), 39-60. Скопје 2007;

⁹ Ц. Грозданов, *Портретите на Теофилакт Охридски и нивната идентификација*, 87-104, МАНУ, Прилози, Скопје 2009;

¹⁰ С. Кисас, *Светогорски дани Прохора Охридског*, ЗЛУ, 27-28, Нови Сад 1991/2, 271-285; G. Subotić, *Уметничке прилике на Светој Гори пре појаве Теофана Кршћанина*, ХРИСТИЈАНИКИ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΙ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, ΑΘΗΝΑ 2002, 66,

сл. 6. Св. Сава Српски и св. Симеон

ридската средина, за архиепископот Прохор се сочувани повеќе податоци, кои најмногу ја осветлуваат неговата голема активност во сферата на интересите на архиепископијата, но и во сферата на некои суштински работи поврзани со традицијата, словенскиот јазик, книжевноста и уметноста. Како негово ктиторство нам ни се познати неколку дела меѓу кои е најзначаен големиот ктиторски потфат – обнова на трпезаријата на манастирот Дохијар – Света Гора. Прохоровиот ктиторски натпис на фасадата изведен во тула е концепциски сличен на охридската светософиска припрага¹¹. Во охридската црква Св. Богородица Перивлепта (Св. Климент) се наоѓа неговиот архиепископски престол (трон)¹² (сл.7) ремек дело на применетата уметност од XVI век. Истиот е од ореово дрво, работен во плиток релјеф и со интарзија. Преку

целиот наслон е испишан текст со црковнословенско писмо¹³ (сл.8) и (сл.9).

Архиепископскиот престол е дело на локалните мајстори Јован и Марко, кои го оставиле својот потпис. (сл.10)

Копаничарите Јован и Марко владичкиот трон го украсиле во инкрустрација со употреба на коска,

¹¹ Ц. Грозданов, *Портрети на светителите од Македонија од IX – XVIII век*, Скопје 1983,97;

¹² В. Хан, *Интарзија на подручју Пеќе патријаршије*, XVI-XVIII век, Нови Сад 1966, 33-42; Д. Корнаков, *Архиепископски тронове во нашите цркви и манастири*, Зборник, Нова серија 2, Скопје 1996, 284, сл.1 и 2;

¹³ *Архимандрит Антонин*, из Румелии, С. Петербург 1886, 40; Неговото световно име било Андреј Иванович Капустин (1817-1894), познат руски богослов, археолог и историчар. Поголемиот дел од својот зрел творечки живот (од 1850-1894) го поминал како духовен служител во Руската амбасада во Атина и во Цариград, како и во својство на настојник на Руската црква во Ерусалим. Тоа му овозможило да патува низ повеќе места и да се запознае со ракописното наследство. Во 1865 год. ја пропатувал Македонија и бил во Охрид. И. Иванов, *Българските старини из Македония*, София 1931,40; Овде за првпат го даваме оригиналниот натпис сочуван до денес. Мора да нагласиме дека досегашните проучувачи не го дават оригиналниот натпис, или пак сосема погрешно и нецелосно укажуваат на него. + ПРОХОР СО МИЛОСТА БОЖЈА, АРХИЕПИСКОП НА ПРВА ЈУСТИНИЈАНА (ГО ПОСТАВИ-ПОСВЕТИ, ОВОЈ ТРОН?) ВО ГОДИНАТА 1540 М.МАЈ, ИНДИКТ А;

сл. 7. Архиејискојски ѿрон на Прохор

*сл. 10 Појѿис на
којаничаријѿе Јован и Марко*

сл. 8. Архиепскојски ѿрон, најѿис

сл. 9. Архиепскојски ѿрон најѿис, калк

сл. 11. Архиепскојскиоѿ ѿрон _деѿиал

сл. 12. Печат на Охридската Архиепископска библиотека

со геометриски форми како и со украсни елементи од црешово и костеново дрво, изведени на челната страна од тронот, додека токарените колонки водат потекло од Коптите. Сиот трон е украсен со розети, ѕвезди, ромбови и крстови. (сл.11)

Едно од најубавите дела коешто охридскиот архиепископ Прохор го подарил на црквата Св. Богородица Перивлепта (св. Климент) во Охрид е бронзениот полиелеј составен од 19 делови¹⁴.

¹⁴ Полиелејот заедно со плаштеницата на византискиот император Андроник II Палеолог, златната митра од Св. Климент Охридски со бесценети камења, неговиот пастирски жезол со змија од слонова коска, царските двери како и многу раритетни реликвијари од охридските цркви, во време на Првата светска војна – 1916 г. биле депонирани во Софија. Види: *Документи за оштетувањата и грабежите на цркви и манастири на територијата на Македонија во Првата светска војна*, Избор, превод и коментар – Ѓорѓи Димовски-Цолева и Ѓорѓи Грамосли, Историски архив Битола, Битола 1985, 51-52 и 56; Нове Цветаноски, *Разнесено наследство*, Скопје 2006: Овде ќе напоменеме дека со помладиот колега Сашо Цветкоски бев поканет во Пловдив – Р. Бугарија на меѓународен симпозиум “Уметноста на Балканите – средновековие и современост”, одржан во месец октомври 1994 година, на кој настапив со свој научен труд. Навистина престојот и патешествијата беа импресивни и незаборавни. Имав можност за првпат во Националниот музеј во Софија да ги видам повеќето црковни скапоцености и реликвијари. За жал, веднаш потоа сите тие предмети се повлечени од витрините и сместени во депоата, далеку од очите на

Во состав на Архиепископијата постоела библиотека и училиште каде што се воспитувале клириците¹⁵.

Од тоа време е сочуван официјален музејски печат од 1516 година¹⁶ (сл.12).

Што се однесува до бронзениот полиелеј, ние своевременно укажавме и претпоставивме дека новооткриениот полиелеј што се наоѓа во депото на Завод и музеј – Охрид, излеан од олово во Битола во 1933 година е правен врз шаблон или копија во цртеж на оригиналниот полиелеј¹⁷ Овие наши претпоставки се потврдија кога пред неколку години за првпат се објави полиелејот на Прохор, кој бил депониран во 1916 година во Историскиот музеј во Софија, Р. Бугарија¹⁸

посетителите. Истите повторно ја видоа светлината на денот и станаа достапни на посетителот, кога се одржа изложба во Москва, насловена “Христианско искуство Болгарија”- виставка, 10 октомври - 8 декември, 2003 година, Москва. Во ексклузивниот каталог со текст на Божидар Димитров и Ралица Лозанова, текст кој не заслужува да се спомене, се наоѓаат колор фотографии на повеќето депонирани скапоцености и реликвијари не само од охридските туку и од други цркви од Македонија;

¹⁵ Гојко Суботиќ, н.д. уметничке прилике..72, истиот, *Средновековно училиште у Охриду*, Свети Наум Охридски, живот и дело, Зборник на трудови, Охрид 2005, Скопје 2006, 125-136;

¹⁶ Печатот се наоѓа во Софија и на него укажува: И. Иванов, *Българските старини из Македония*, София 1931, 42-43; Натписот пишуван на старогрчки гласи: ПЕЧАТ НА ЗАЕДНИЧКИОТ (КОЛЕКТИВНИОТ) МУЗЕЈ ПРИ СВЕТИОТ СИНОД И АПОСТОЛСКИОТ ПРЕСТОЛ НА ПРВА ЈУСТИНИЈАНА ОХРИДСКА И НА ЦЕЛА БУГАРИЈА;

¹⁷ Со решение бр.03–812/1 од Завод и музеј Охрид, на ден 27.07.1989 година се формира стручна комисија во состав: проф. д-р. Цветан Грозданов, Гоце Ангеличин Жура-историчар на уметноста и Крсте Мартиноски-конзерватор, која имаше за задача да изврши избор на дела од применетата уметност и уметничките занаети, депонирани во Завод и музеј-Охрид, со цел да се изврши нивна идентификација и валоризација. Види: Гоце Ангеличин Жура, *Страници од историјата на уметноста на Охрид и Охридско (XV–XIX век)*, *Едно размислување за новооткриениот полиелеј од 1933 година*, Охрид 1997, 261-268;

сл. 13. Надгробна плоча на архиепископ Прохор

Многу е важно што во овие две извонредни дела на охридскиот архиепископ Прохор е постојаното повикување на традицијата на Јустинијана Прва, која за него е многу важна и за чиј примат се бори за време на целото архиепископување (1523–1550). Несомнено дека овие обемни и исклучително вредни дела, као и неговата борба за легитимните права на Охридската архиепископија, оставиле силен впечаток и длабоки траги во севкупниот живот на Охрид и неговите современици кои најверојатно, многу брзо по неговата смрт во 1550 година (сл.13) кога споменот за него бил се уште жив го сликаат во црквата Св. Ѓорѓи, с.Врбјани. Во оваа пригода би ги споменале и двата извонредни споменика – триптиси, Слеченскиот¹⁹ и оној од црквата Св. Богородица Перивлепта (Св. Климент)²⁰ - Охрид, бидејќи и двата започнуваат со името на охридскиот архиепископ Прохор. Иако Охридскиот архиепископ нема сопствен култ, односно немаме податоци за неговата канонизација, сепак, локалната средина и охридскиот архиепископски врв настојувале споменот за него да не се заборава.

¹⁸ И. Гергова, *Два хороса во национални исторически музеи*, Проблеми на изкуство, 2, София 2000, 25-31;

¹⁹ Истата, *Поменици од Македонија во Българските сбирки*, София 2006, 21-24;

²⁰ Г. Ангеличин Жура, н.д. Страници од уметноста. 159-182;

Ќе ги цитираме зборовите на грчкиот литургист Јоанис Фундулис:

“Не постоела официјална процедура за прогласување на светител од страна на Црквата. Почитувањето кон светителите не се наложувало од црковните власти со посебни протоколи за прогласување – по заповед и по нарачка. Тоа се раѓало автоматски во животот на Црквата, зашто светителското признавање било спонтано и не се потчинувало на никакви формалности.”²¹

Би заклучиле дека со овој единствен портрет откриен во црквата Св. Ѓорѓи во с. Врбјани – Охридско, архиепископот Прохор им се придружува на Константин Кавасилас, Теофилакт и Никола, единствените тројца охридски архиепископи²² насликани по смртта, архиепископ кој за време на својот живот со право ќе ја понесе титулата: Архиепископ на Прва Јустинијана Охридска, на Бугарија, Србија и на Грците.²³

²¹ Цитат превземен од Илија Велев, *Низ преминот на традицијата*, Скопје 2006, 64;

²² Г. Ангеличин Жура, *Поглавари на Охридската црква*, Охрид 2008;

²³ Г. Суботић, *Пеќки патријарх и Охридски архиепископ Никодим*, Зборник радова Византолошког института, књ. XXI, Београд 1982, 234;

Goce ANGELICHIN ZHURA

**THE POTRAIT OF PROCHOR THE ARCHBISHOP OF OHRID IN THE CHURCH
OF ST.GEORGE IN THE VILLAGE OF VRBYANI NEAR OHRID**

Summary

For the first time, twenty years ago the author of this paper had published the fresco decoration of the church of St. George in the village Vrbyani near Ohrid when he identified the image of St. Prochor, for later to prove it was the depiction of Prochor the Archbishop of Ohrid.

On this occasion the author reviews the complex pictorial concept of the fresco program in the sanctuary of the church of St. George especially focusing on the portrait of Prochor, and the choice of the image which is unique for the period of the 16th-17th centuries in Ohrid and wider.

On the north wall portrayed as a bishop is St. Nahum, the miracle worker from Ohrid, and St. Cyril of Salonika, on the opposite south side unfold the images of St. Achilius of Larissa and St. Prochor. The donor's concept is comprehensible; no doubt he was an educated man who emphasized the importance of the Slav cults venerated in the Ohrid Archbishopric, especially St. Cyril of Salonika, St. Achilius of Larissa, St. Nahum of Ohrid, and the recently deceased Prochor the Archbishop of Ohrid, a distinct ecumenical figure who struggled to introduce the Slavic language in the church service, a great patron of the arts in the 16th century, and above all connected to the Slepche wood carving school and the literary - scribing activity.

The depicted figures of St. Sabbas of Serbia and St. Symeon just below the image of Prochor shows that the donor was striving to represent the battle of the Ohrid Archbishopric with the eparchies of the Serbian church, stressing the historic right and the rule of Justiniana Prima, that is the Archbishopric of Ohrid. History has noted Prochor's attempt to denounce Pavle, the bishop of Smederevo, who led the movement for separation from the Ohrid diocese.

Regarding the importance of Prochor's character his image in this part of the church is deserved and not surprising is. Fifty-five years had passed away from his death in 1550, to the year of his portrayal in 1605, so this is a sufficient time span for a person to be canonized a saint.

The depictions of Constantine Cabasilas, Archbishop of Ohrid who was portrayed just twenty years after his death in the fresco ensembles in the churches in Ohrid are testimonies for this supposition.

This portrait of Prochor is a supplement to the register of the three other Archbishops of Ohrid, the well known Constantine Cabasilas, Theophilactus and Nicholas who were depicted after their death, but it was only he who during his lifetime had the right to bear the title Archbishop of the Prima Justiniana of Ohrid, for Bulgaria, Serbia and Greece.